

१६
२

अथ

१६
२

ग्रन्थनामः-

कर्तृनामः-

विषयः-

तत्त्वसंग्रहव्याख्या

चिद्विना

(अप्रमाण) न

न्यायशास्त्रम्

Tatva Ka Sangraha vyakhya

Nyaya Shastram .

764

ना तथा सत्यनिसत्य प्रसंगेन हे तैरै रिकताभ्या गम प्रसंगानु ॥ तस्मा
निसो विस्तु जैवः ॥ मनसो ॥ **उपजातार ॥ सुखादिति ॥** स्पर्शरिहि
तत्त्वं ॥ क्रियावत्तु मनसो ॥ **केशोर्ण ॥** मनो विभु जते तत्त्वे ॥ ३३
स्यात् इवैव मनः ॥ इत्याह नामने कल्यामनसोप्य ॥ **कल्यामिपय**
परमात्तु रूपमिति ॥ मध्यमपरिमाण्ये ॥ **अनिलय ॥** **कल्यामिपय**
वदयः ॥ ननु मनो विस्तु स्पर्शरिहित इव यत्नातु ॥ **आकाशवदि**
ति चेन्न ॥ मनसो विस्तु आह मनः संयोगस्यासमवायका
रणाभ्याभावात् ॥ **शीतो नु सति प्रसंगानु ॥** न विभु द्वयस्य
संयोगो स्तीति वाच्यं ॥ तत्संयोगस्य निसत्त्वेन सुष्ठु भाव
प्रसंगानु ॥ **पुरितनित्यतिरिक्त प्रदेशो मभनः संयोग**

अकुरादिभ्यः सक्कुं न्नार्पत्वा तु चरन्तु। इत्यनुमानस्य प्रमा
त्वात्। उपादानागोचरापरोक्षज्ञानचिकीर्षकृतिमत्त्वं कुरुषुं। उ
पादानं समवायं नारणः। सक्कुं परमाप्तादिभ्यः स्मरं रित्वा तु। य
सर्वज्ञः सर्वविदिसागमोपि न प्रमाणं जीवस्य नृशोणमाह। जी
वइति। सुखादिवं जीवन्तु क्षणं। ननु मनुष्यो हं मित्रादौ सर्वं जी
वं प्रसवस्य शरीरविषयकत्वात्। शरीरमेवासेति चेन्न। शरीर
स्याद्यत्वे कुरपादादिना शरीरनाशासत्तनोपि नाशप्रसंगा
त्। नोपीदियाणां आसत्त्वं। यो हं चरमराहं सो हं मित्रादींस्तु
शामीत्यनुसंधानभावप्रसंगात्। अन्यानुभूते अन्यस्य अ
नुसंधानाद्योपादेरतस्मादेहेदित्येति हिमो जीवः। सुखदु
खादिवैपि न्यातुं प्रतिशरीरभिनः। सचूनपरमाणुः शरी
रव्यापि सुखानुपलब्धिप्रसंगात्। न मध्यपरमाणुः

नरभोवो अनुकूलं संख्यां न स यतिः । इत्येव
 ति । परिभाषां लक्ष्ययति । मनोति । मन्ति न विभाज
 तेन चोति । भावे प्रचानो निर्देशः । अणुत्वं मरुत्वं
 दीर्घत्वं रुक्त्वं चैत्यः । एतत्त्वं लक्ष्ययति । इत्येव
 इदमस्मात्पुनरिति व्यवहारकारणमिदं सूर्यः । सूर्यो गंत
 सूर्यति । सूर्ये नैति । इमो संकुक्ता विनि व्यवहारहेतु
 रिसूर्यः । संवत्सरदीनां लक्षणेषु सर्वत्र दिक्का उदात्तमि
 व्याप्तिवारणा यसाधारणे चोति पदं देयं । संयो
 गो हि मध्यः । कर्मजः संयोगो ह्यस्य । आधो ह स्तत्रि
 यथापुस्तकं हस्तसंयोगः । दीर्घो ह स्तत्रि पोस्तकं सं
 योगः

रससंयोगात्तत्रिये

सर्वशिव्यमानं वा । अणुत्वे तु पदान्नः पुरीतं ति
 प्रविशति न दासुष्टुषिः । पदान्न प्रविशति न दाशानो
 एतिरिति अणुत्वं सिद्धिः । रूपं लक्ष्ययति चक्षुर्मति ।
 चक्षुर्मति माधो गुणो रूढः । रूपव्यादावति व्याप्तिवा
 रणा यसात्त पदं । रूपत्वे अति व्याप्तिवारणा य गुणः पदं ।
 ननु अव्याप्यवृत्तिनीति सद्यः सद्यः चित्ररूपमि
 ति चेन्न । रूपस्य व्याप्यवृत्तिलनियमात् । ननु चित्रपदे
 अवयवरूपं त्वमातीतिरिति चेन्न । रूपं रूढित्वेन प
 दस्य अग्रं सत्त्वप्रसङ्गात् । न च रूपकसमवेतत्वं
 प्रत्यक्षत्वं प्रयोजकं । गौरमात् । तस्मात्पदस्य प्रत्यक्षत्वा

६
 पत्रमेवै सति बहि र्द्विं प प्रसूतये त नो दुःखं पवत्यं
 साध्य व्याप कृतं प हो साधु न व्याप कृतं ॥ १ ॥ विवेकं त पवति
 च ते जातो प्रसूतये प विवेकं त पवति ॥ २ ॥ एतादृशं त
 मादुपेक्षरहितत्वादापुरप्रसूतः ॥ ३ ॥ नी कार्यं स पवति व्यापि चतुष्ट
 वि पत्यो हतिना प्रकारं कथ्यते ॥ ४ ॥ रस्य चिद्वीर्यवरातुपर
 माणुष्यं जायते ॥ ततः परमाणुद्वयसंयोगे अणुक्रममुपयते ॥
 त्रिमिद्वयं त्रैलोक्यं ॥ ५ ॥ चतुरणकादि क्रमेण माहात्म्यं विवी
 महत्याणो महते जो महानुभावास्तस्यते ॥ ६ ॥ दवंतुस्तस्य कार्यं द्रव्य
 स्य संजीवा वराहं पद्मपरमाणुद्वयं विभागे सति व्यणुक्तस्य
 नाशः ॥ ७ ॥ असमवायकारणीराः व्यणुक्तनाराः ॥ ८ ॥ समवायकारण
 यानां व्यणुक्तनाराः ॥ ९ ॥ इति संज्ञायाः ॥ सर्वत्र समवेकारणनाराः ॥ १० ॥

स्वमाश इति नवीनाः ॥ ११ ॥ किं पुनः परमाणुसंज्ञा व प्रमाणं च ते ॥
 आत्मसर्वमविच्छिन्नं स तन्मयं पदं ॥ १२ ॥ तसा वै पदं चासुषुप्तं व्यला
 तु ॥ १३ ॥ चतुष्टयं अणुक्रमं पदं ॥ १४ ॥ महाद्वारं भवत्वा तु ॥ १५ ॥ तदुक्तं
 यो व्यणुक्ता यवः ॥ १६ ॥ स वै परमाणुः ॥ १७ ॥ स च नलः ॥ १८ ॥ कार्यत्वे अनव
 स्थाप्रे संजातु ॥ १९ ॥ एष प्रवृत्तसंज्ञा वेद्यामापथा द्रव्यं तयोर्मेत
 सर्वपथोरपि तुल्य परिमाणत्वापत्तिः ॥ २० ॥ मक्रमप्यपि दिति
 तिस्रमाणं ॥ २१ ॥ सर्वकार्यं द्रव्यं च सोऽन्तरावृत्तः ॥ २२ ॥ सर्वक्र
 यभावः ॥ २३ ॥ च सोऽन्तरावृत्तः ॥ २४ ॥ इति विवेकः ॥ २५ ॥ आत्मोक्तं स
 तिस्रं चतुष्टयं ॥ २६ ॥ नवाकारा मपि किं पुन्यं व्यापितुं नाने
 आसतहा ॥ २७ ॥ तच्चैति ॥ २८ ॥ मेरे प्रमाणा भावादित्यर्थः ॥ २९ ॥ एतद्वैव सर्वत्र
 रादौ पलब्धे विमुक्तं अंगी कर्तव्यमित्यत आह ॥ विविति ॥

सर्वभूत इत्यसंयोगित्वं विभुत्वं भूतसं पृथिव्यं च
 रिमाणात्वं क्रियावत्वं वा विभुत्वं एव आमत्यं वेत्तुं ॥
 न प्रियसुमिहाह निषेवेति ॥ **मोक्षे** ये यमि **म** नीतेति ॥ स
 वाच्यः मोक्षः सर्वकार्यमित्येतत्कारणं चादिशते इति ॥ स
 माह ॥ आचार्य इति ॥ इति कार्यमात्रेण नमित्ते कारणं ॥ आस
 नोर्लक्षमाह शानेति ॥ आसनं विस्तृतं ॥ सविनयः ॥ आ
 सनोर्लक्षमाह ॥ तत्रेति निषेधात् ॥ नाचिकरणत्वं इत्यत्र ॥
 नेनुरस्वरस्य सङ्घाते न प्रमाणं ॥ न तात्पर्यं ॥ तद्वत्त्वं
 आंतरं वा नाप्यः ॥ अहं विद्वत्त्वात् ॥ न द्वितीयः ॥ आसन्नव
 र्त्तित इति ॥ नाप्यनुमानं ॥ विगोभावात् ॥ इति चेन्न ॥

तस्मात्सर्वत्र ज्ञेयमिति ॥ **वो** क्तं न ह्यन्यत् ॥ **र** परहितेति ॥ आचार्य
 इति ॥ आचार्यगणपत्ये रविमिति ॥ पृथिव्यादावतिव्याप्तिकारण
 त्री यत्परहितेति ॥ ननु प्राणस्य कर्तृत्वं तत्र नित्यं आहारी इति
 सचैकैव प्राणः ॥ **स** चान्नैरेवापानादिरादेव बहिर्गते
 नु सूर्यः ॥ सूर्यस्यैवापानात् ॥ तन्माह ॥ योयं वायौ वातिससनुचरः
 स तस्यैवापानात् ॥ स तस्यैवापानात् ॥ **क** चिदाश्रितः ॥ गुणत्वात् ॥ रूपवत् ॥ न वा
 यं पृथिव्याश्च यत्कृतस्यैवापानात् ॥ तस्यैवापानात् ॥ तत्पुनरप्यत्र विनिपात
 तु ॥ न ज्ञातुं न ज्ञेयं ॥ अनुशासितत्वात् ॥ न विभुत्वं च नु एव सत्यं
 वेदोपलब्धिप्रसंगात् ॥ न मनः ॥ रिमाणात् ॥ सूर्यस्यैवापानात् ॥
 तस्मात् ॥ प्रतीयमानः ॥ सूर्याश्रितः ॥ स वायुः ॥ ननु वायुः ॥ प्रसक्तः ॥ प्रसक्त
 सूर्याश्रितत्वात् ॥ पृथिव्याश्रितत्वात् ॥ **न** ॥ **उ** तत्पुनरप्यत्र विनिपात
 २७/२

न १ अथ प्राग्वह्येति चेत्

न स्यात् ॥ ७७ ॥ चेत् ॥ ७८ ॥ अथ ॥ ७९ ॥ रोच्यं च ॥ ८० ॥
७७ ॥ अथ ॥ ७८ ॥ अथ ॥ ७९ ॥ अथ ॥ ८० ॥
अथ ॥ ८१ ॥ अथ ॥ ८२ ॥ अथ ॥ ८३ ॥
अथ ॥ ८४ ॥ अथ ॥ ८५ ॥ अथ ॥ ८६ ॥
अथ ॥ ८७ ॥ अथ ॥ ८८ ॥ अथ ॥ ८९ ॥
अथ ॥ ९० ॥ अथ ॥ ९१ ॥ अथ ॥ ९२ ॥
अथ ॥ ९३ ॥ अथ ॥ ९४ ॥ अथ ॥ ९५ ॥
अथ ॥ ९६ ॥ अथ ॥ ९७ ॥ अथ ॥ ९८ ॥
अथ ॥ ९९ ॥ अथ ॥ १०० ॥

अथ ॥ १०१ ॥ अथ ॥ १०२ ॥ अथ ॥ १०३ ॥
अथ ॥ १०४ ॥ अथ ॥ १०५ ॥ अथ ॥ १०६ ॥
अथ ॥ १०७ ॥ अथ ॥ १०८ ॥ अथ ॥ १०९ ॥
अथ ॥ ११० ॥ अथ ॥ १११ ॥ अथ ॥ ११२ ॥
अथ ॥ ११३ ॥ अथ ॥ ११४ ॥ अथ ॥ ११५ ॥
अथ ॥ ११६ ॥ अथ ॥ ११७ ॥ अथ ॥ ११८ ॥
अथ ॥ ११९ ॥ अथ ॥ १२० ॥ अथ ॥ १२१ ॥
अथ ॥ १२२ ॥ अथ ॥ १२३ ॥ अथ ॥ १२४ ॥
अथ ॥ १२५ ॥ अथ ॥ १२६ ॥ अथ ॥ १२७ ॥
अथ ॥ १२८ ॥ अथ ॥ १२९ ॥ अथ ॥ १३० ॥

98

प्रमाणं यत्र पृथक् पृथक् इत्यर्थः। प्रत्यक्षज्ञानस्य लक्षणमाह इति चे
 न॥ इति चेत् सर्वं सति अपि विचारितेनैव संनिवृत्तत्वोपादि तत्तु
 न्यं सति नमिष्यते। निर्विकल्पकं तदक्षयमित्येति। विरोधवि
 रोधपक्षान्नान्नग्राहि शानेति सत्यं॥ ननु निर्विकल्पकं
 किं प्रमाणमिति चेन्न। गोदिति विरिष्टज्ञानं विरोध
 शानेति न्येति विरिष्टज्ञानत्वात् इति शानवत्। इति
 प्रमाणस्य प्रमाणत्वात्। विरोधज्ञानस्यापि सति
 नु उपपन्नं नान्यत्वात् प्रसंगेति निर्विकल्पकं इति चेत्॥ स
 निर्विकल्पकं तु सत्यं। स प्रवक्तव्यमिति। सात्यदि
 विरोधज्ञानं विरोधसंबन्धवशात् शानेति सत्यं। इति चेत्
 कस्य हेतुः। यद्येति इति चेत् सन्निवृत्तं चेति चेत् सन्निवृत्तं
 सन्निवृत्तं। इति चेत्

96
—
2

१४

पथाया नुभावं विस्तृतं पथायेति विस्तृतं विस्तृतं
 वरुणमपि विस्तृतं ज्ञेयं तन्नाम पथाया प्रवृत्तिः
 मिसर्गः ॥ पथाया प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः
 न्यूनं सप्तमं वरुणं लक्षणं सप्तमं लक्षणं
 ति। सप्तमं वरुणं लक्षणं सप्तमं लक्षणं
 पथायेति। वरुणं लक्षणं सप्तमं लक्षणं
 ति वरुणं लक्षणं सप्तमं लक्षणं
 रत्नं विस्तृतं ति। तावन्मात्रेण ज्ञेयं विस्तृतं
 अतः पूर्ववृत्तिः ति। ननु तन्नुपमं विस्तृतं